Νίκος Μαραντζίδης

Οι τουρκόφωνοι Πόντιοι πρόσφυγες στην Ελλάδα: Προβλήματα ενσωμάτωσης

Η ανακοίνωση αυτή στηρίζεται σε παλαιότερη έρευνά μου που πήρε τη μορφή βιβλίου (Μαραντζίδης, 2001)[1]. Αν και η εργασία πραγματοποιήθηκε υπό την οπτική γωνία του πολιτικού επιστήμονα και επικεντρώνεται περισσότερο στα χρόνια μετά το 1940, εντούτοις προγενέστερες φάσεις αυτής της πληθυσμιακής ομάδας και ειδικά το κομμάτι εκείνο που συνδέεται με τις δεκαετίες του 1920 και του 1930 με απασχόλησαν σε σημαντικό βαθμό.

Οι πληθυσμοί που εξετάζει η παρούσα εργασία ζούσαν στην ενδοχώρα και στα παράλια του Δυτικού Πόντου, κυρίως στις διοικητικές επαρχίες (βιλαέτια) του Σίβας (Σεβάστεια), της Κασταμονού και του Τσανίκ. Στην πλειονότητά τους ανήκαν στη δικαιοδοσία της μητρόπολης της Αμάσειας. Σύμφωνα με τους Κιτρομηλίδη και Αλεξανδρή, εκεί ζούσαν το 1911 περίπου 120.000 Έλληνες διεσπαρμένοι σε 336 αμιγείς χριστιανικές κοινότητες, στο εσωτερικό των οποίων υπήρχαν 462 εκκλησίες (1,3 εκκλησίες ανά κοινότητα ή μία εκκλησία για 267 άτομα). Από τον πληθυσμό αυτό οι τουρκόφωνες κοινότητες ήταν 246 και αντιπροσώπευαν πάνω από 80.000 ανθρώπους (Kitromilides & Alexandris, 1984-85: 27, 35). Τουρκόφωνοι ποντιακοί πληθυσμοί ζούσαν επίσης στα όρια της μητρόπολης Νεοκαισάρειας (Νίκσαρ), που πε-

ριλάμβανε το 1910 περίπου 102.563 ελληνορθόδοξους (Kitromilides & Alexandris 1984-85: 27).

Η πλειονότητα των ατόμων ζούσε σε αγροτικές κοινότητες απομονωμένες από τον έξω κόσμο και με ελάχιστες επαφές με την κεντρική εξουσία (Bryer, 1980: κεφ. XI, 35· Kitromilides & Alexandris, 1984-85: 16). Παρ' όλα αυτά, από τα μέσα κυρίως του 19ου αιώνα και ύστερα, στην ευρύτερη περιοχή του Δυτικού Πόντου αναπτύχθηκαν ορισμένες πόλεις, όπως η Σαμψούντα και η Πάφρα, με εμπορική κίνηση και με κάποια βιομηχανική παραγωγή (κυρίως καπνοβιομηχανία) που, αν και στενά συνδεδεμένες με την αγροτική ενδοχώρα, εμφάνιζαν ένα βαθμό εξωστρέφειας (Bryer, 1980: κεφ. XI, 35, 51, 52· Κουλοχέρης, 1991: 19-20). Αυτές οι πόλεις, σε ολόκληρο γενικά τον Πόντο, αποτέλεσαν το επίκεντρο του ελληνικού εθνικισμού στην περιοχή, καθώς εκεί οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές ελίτ των ελληνορθόδοξων οργάνωσαν και χρηματοδότησαν τις προσπάθειες να διαδοθεί η ελληνική εθνική ιδεολογία τον 19ο και τον 20ό αιώνα (Bryer, 1980: κεφ. XII· Özveren, 1997).

Τα άτομα ήταν έντονα προσκολλημένα στην περιοχή τους, στο χωριό τους και στο μαχαλά (συνοικία) τους. Όπως σημειώνει ο H. Poulton, «το χωριό μαζί με τη θρησκεία αποτελούσαν τις κυριότερες εστίες αφοσίωσης και προσδιορισμού της ταυτότητας [...]. Καθώς το οθωμανικό κράτος μέχρι τις μεταρρυθμίσεις του Μαχμούτ Β΄ και τη βασιλεία του Αμπντούλ Χαμίτ δεν παρενέβαινε έντονα στην περιφέρεια, φαίνεται λογικό να συμπεράνουμε ότι το χωριό, μαζί με τους δεσμούς συγγένειας, αποτέλεσε μία από τις πρώτες εστίες ταύτισης για τις μόνιμα εγκατεστημένες αγροτικές κοινωνίες της οθωμανικής περιόδου» (Poulton, 2000: 59-60).

Η γλώσσα σημαντικού τμήματος του χριστιανικού πληθυσμού του Δυτικού Πόντου ήταν η τουρκική. Η χρήση της τουρ-

κικής γλώσσας, που ήταν διαδεδομένη και σε άλλους ορθόδοξους χριστιανικούς πληθυσμούς στη Μικρά Ασία (Καππαδόκες), έδειχνε, πέραν όλων των άλλων, την περιορισμένη απήχηση των ελεγχόμενων από την Ελλάδα εκπαιδευτικών θεσμών που εμφυτεύτηκαν στις κοινότητες αυτές των Ποντίων. Παρά τη συστηματική προσπάθεια του ελληνικού κράτους και του Πατριαρχείου στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα για ίδρυση σχολείων και παρά τα αποτελέσματα που παρατηρήθηκαν (Παπαδόπουλος, 1948· Φωτιάδης, 1993), το «πρόβλημα» της τουρκοφωνίας έδειχνε δυσεπίλυτο. Εξάλλου, η προσπάθεια εκμάθησης ελληνικών ακόμα και μέσα στα σχολεία παρουσιάζεται συχνά ως κάτι το εξαιρετικά δύσκολο. Όπως γράφει η Επέογλου-Μπακαλάκη (1988: 55):

> την αριθμητική την αντιγράφαμε απ' τον πίνακα, τις θρησκευτικές ιστορίες [...] προσπαθούσαμε να μαθαίνουμε παπαγαλιστί επαναλαμβάνοντας πολλές φορές εν χορώ όσα έλεγε η «κυρία». Και δεν ήταν καθόλου εύκολο, γιατί όλα τα παιδιά ήμαστε τουρκόφωνα και ό,τι δεν καταλαβαίναμε ήταν πολύ δύσκολο να τ' αποστηθίζουμε.

Εντέλει, η απόσταση που χώριζε τους πληθυσμούς αυτούς από τα πνευματικά κέντρα του ελληνισμού φαίνεται πως ήταν μεγάλη. Είναι χαρακτηριστικό ότι, ενώ στη Σμύρνη εκδίδονταν στα τέλη του 19ου αιώνα 13 ελληνικές εφημερίδες, στη Σεβάστεια και στην Κασταμονού δεν εκδιδόταν καμία (Αναγνωστοπούλου, 1997: 486, 513), και το ίδιο φαίνεται να ίσχυε για την περιοχή της Σαμψούντας και της Αμάσειας τουλάχιστον μέχρι το 1900 (Καϊσίδης, 1991: 158-160). Με αυτά τα δεδομένα η «εθνική κοινωνικοποίηση» (Λέκκας, 1989: 323) των τουρκόφωνων Ποντίων, στα τέλη ακόμα του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, έδειχνε πως δεν ήταν εύκολο έργο.

Η θρησκεία από την πλευρά της αποτελούσε βασικό στοιχείο της ταυτότητας αυτών των πληθυσμών, τους οποίους δεν μπορούσες να ξεχωρίσεις φυλετικά, ταξικά, επαγγελματικά από τους μουσουλμάνους, παρά μόνο θρησκευτικά (Smith, 1973: 27). Η ορθόδοξη εκκλησία δεν σηματοδοτούσε απλώς μιαν άλλη θεολογική εκδοχή, αλλά συγκροτούσε κυρίως μια ισχυρή συλλογική ταυτότητα, η οποία λειτουργούσε με τέτοιον τρόπο ώστε οι χριστιανοί ορθόδοξοι να συνδέονται στενά με το θεσμό μέσω του οποίου βίωναν την πίστη τους (Pollis, 1977: 7· Augustinos, 1992: 113). Έτσι, πρωταρχική σημασία αποκτούσε η συλλογική εμπειρία και το συναισθηματικό υπόβαθρο που ένωνε τους πιστούς μεταξύ τους σε μια κοινότητα και όχι η δογματική θεολογική προσήλωση σε οποιαδήποτε λεπτομέρεια που αποτυπωνόταν στη Βίβλο ή στις αποφάσεις των Ιερών Συνόδων. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό πως, αν και σχεδόν όλη η θρησκευτική τελετουργία πραγματοποιούνταν στην τουρκική γλώσσα (Επέογλου-Μπακαλάκη, 1988), αυτό δεν φαίνεται διόλου να τους εμπόδιζε να βιώνουν έντονα την πίστη τους· το αντίθετο: οι τουρκόφωνοι χριστιανικοί πληθυσμοί θεωρούνταν και θεωρούσαν οι ίδιοι τον εαυτό τους από τους περισσότερο αφοσιωμένους στη χριστιανική εκκλησία. Όπως περιγράφει, πιθανόν με κάποια δόση υπερβολής, ένας συγγραφέας προερχόμενος από την περιοχή αυτή, «η αγάπη των τουρκόφωνων Ελλήνων προς τον Χριστό ήταν πολύ μεγάλη. [...] δεν έκαναν καμιά δουλειά χωρίς να κάνουν το σταυρό τους» (Κυνηγόπουλος, 1991: 101).

Πέρα όμως από τις συμβολικές της διαστάσεις η εκκλησία είχε και υλική παρουσία στη ζωή των κατοίκων. Ο ιερέας της κοινότητας ασκούσε μια σειρά λειτουργίες διοικητικού χαρακτήρα, δρώντας ως πνευματική κορυφή της κοινότητας (Karpat, 1982: 141). Ήταν, για παράδειγμα, μέλος της

δημογεροντίας, προέδρευε των εφορευτικών επιτροπών για την ανάδειξη διάφορων αιρετών οργάνων της κοινότητας κ.ά. (Χατζηθεοδωρίδης, 1984: 441-492), ενώ και η εκπαίδευση αυτών των πληθυσμών διαρθρωνόταν γύρω από τους θρησκευτικούς θεσμούς. Έτσι, η ορθόδοξη εκκλησία επιτελούσε δύο ρόλους: από τη μία συγκροτούσε τον πυρήνα της συλλογικής ταυτότητας αυτών των πληθυσμών και από την άλλη λειτουργούσε ως ο θεσμικός οργανωτής και εκφραστής αυτής της συλλογικής ταυτότητας σε όλα τα επίπεδα. Η δεύτερη αυτή διάσταση υπήρξε σημαντική όταν χρειάστηκε σε συνθήκες κρίσης να κινητοποιηθούν οι πληθυσμοί (Fox, 1999). Εντέλει, ήταν η ορθόδοξη χριστιανική ταυτότητα που κατ' αρχήν επέτρεψε σε αυτούς τους πληθυσμούς να δηλώσουν πως «αν και η γλώσσα μου είναι τουρκική, η καρδιά μου είναι ελληνική» (Clogg, 1996: 82), αποτελώντας ουσιαστικά το μέσο διά του οποίου οι πληθυσμοί αυτοί βίωσαν την ελληνική εθνική ταυτότητα. Γι' αυτό και «όλα τα μέλη της ορθόδοξης εκκλησίας αυτοαποκαλούνταν Έλληνες, και αισθάνονταν ως τέτοιοι, έστω κι αν διέφεραν φυλετικά ή γλωσσικά» (Augustinos, 1992: 109).

Η έναρξη του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου, η εισβολή της Ρωσίας στις περιοχές του οθωμανικού Πόντου, η υποστήριξη που παρείχαν οι Έλληνες στους Ρώσους και οι μετέπειτα προσπάθειες συγκρότησης του ανεξάρτητου κράτους του Πόντου είχαν αρνητικές συνέπειες για τους πληθυσμούς της περιοχής. Γενικά η περιοχή του Πόντου και ειδικότερα η δυτική πλευρά του έγινε το θέατρο της εξαιρετικά βίαιης σύγκρουσης μουσουλμανικών και χριστιανικών ένοπλων ομάδων, με κύρια θύματα τους άμαχους πληθυσμούς όλων των εθνοτήτων. Σε τέτοιου είδους κρίσεις οι άμαχοι δεν διακρίνονται από τους ενόπλους· όλοι είναι δυνάμει θύτες και θύματα. Η κατάληξη της μικρασιατικής περιπέτειας και η

υπογραφή της Συνθήκης της Λοζάνης έβαλαν τέλος στις συγκρούσεις. Όσοι επιβίωσαν από τις εκτελέσεις, τις εκτοπίσεις, τις κακουχίες και τον πόλεμο έφυγαν από τον Πόντο όπως όπως, τις περισσότερες φορές χωρίς να μπορούν να μεταφέρουν σχεδόν τίποτε άλλο εκτός από τα προσωπικά τους είδη. Έφυγαν είτε προς τον ρωσικό Καύκασο είτε μέσω Σαμψούντας με πλοίο στην Κωνσταντινούπολη (Voutira, 1991: 406). Εκεί οι Πόντιοι, αφού στοιβάχτηκαν κατά χιλιάδες σε καταυλισμούς προσφύγων, έζησαν την πείνα και το κρύο, γλίτωσαν από τις μολυσματικές ασθένειες που σκότωσαν χιλιάδες δικούς τους ανθρώπους (Alexandris, 1982) και πέρασαν με καράβια στην Ελλάδα έπειτα από λίγους μήνες.

Ποιος είναι ο ακριβής αριθμός των προερχόμενων από τον Δυτικό Πόντο προσφύγων και ειδικότερα των τουρκόφωνων Ποντίων που κατάφερε να φτάσει στην Ελλάδα δεν είναι απολύτως σαφές. Με βάση την απογραφή του 1928, γνωρίζουμε πως το σύνολο των ποντιακής προέλευσης προσφυγικών πληθυσμών ανήλθε σε 182.000 περίπου άτομα, από τα οποία τα 130.000 εγκαταστάθηκαν στη Μακεδονία.

Από τους 180.000 Πόντιους πρόσφυγες λοιπόν είναι δύσκολο να ειπωθεί με ακρίβεια πόσοι ήταν τουρκόφωνοι. Μπορούμε να υποθέσουμε πάντως ότι περίπου το ένα πέμπτο από αυτούς θα πρέπει να είχε ως βασική του γλώσσα τα τουρκικά. Σ' αυτή την εκτίμηση συνηγορεί κατ' αρχάς το στοιχείο ότι από τους 795 οικισμούς του Πόντου που μελετήθηκαν από το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών βρέθηκαν 612 ελληνόφωνοι και 183 τουρκόφωνοι (23%), ποσοστό που πρέπει να είναι κοντά στη γλωσσική πραγματικότητα του Πόντου (Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 1974· Κιτρομηλίδης, 1982: 28). Επιπλέον, η υπόθεση αυτή συνδέεται και με τα δεδομένα της απογραφής του 1928. Σύμφωνα με τα αποτελέσματά της, 100.000 περίπου άτομα ήταν τουρκόφωνοι

ορθόδοξοι χριστιανοί. Βέβαια, από αυτούς μόνο ένα μέρος ήταν ποντιακής προέλευσης, καθώς ένα άλλο μέρος, η πλειοψηφία, προερχόταν από άλλες περιοχές της Μικράς Ασίας.

Οι τουρκόφωνοι Πόντιοι κατανεμήθηκαν σε όλους σχεδόν τους νομούς της ελληνικής Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης. Εκεί συνέχισαν σε γενικές γραμμές την αγροτική ζωή τους. Αντιμετώπισαν, σε γενικές γραμμές, τα προβλήματα που ταλαιπώρησαν τους πρόσφυγες στο σύνολό τους: πείνα, άθλιες συνθήκες υγιεινής, έλλειψη στέγης, κοινωνική αποξένωση. Τα χωριά στα οποία εγκαταστάθηκαν ήταν άλλοτε αμιγώς προσφυγικά –συχνά πρώην τουρκικά χωριά που τα είχαν εγκαταλείψει οι κάτοικοί τους με την ανταλλαγή των πληθυσμών– και άλλοτε ήταν μεικτά, δηλαδή συνυπήρχαν γηγενείς με πρόσφυγες. Από περιοχή σε περιοχή βέβαια διαφοροποιούνταν τα δεδομένα. Παράλληλα, όπως και οι υπόλοιποι πρόσφυγες, οι τουρκόφωνοι Πόντιοι βρήκαν την υποστήριξη της βενιζελικής πολιτικής εξουσίας που προσέβλεπε στην πολιτική στήριξη από αυτούς, όπως και από όλους εξάλλου τους πρόσφυγες. Η επιλογή μάλιστα του κράτους να εγκαταστήσει αυτούς τους πληθυσμούς σε περιοχές που μόλις πρόσφατα είχαν ενσωματωθεί στο ελληνικό κράτος και ζούσαν εκεί εθνικές μειονότητες είχε πολλών ειδών συνέπειες στη διαμόρφωση της δικής τους νέας ταυτότητας και στις σχέσεις τους με τους άλλους πληθυσμούς. Φαίνεται, για παράδειγμα, πως οι ποντιακοί πληθυσμοί της ανατολικής Μακεδονίας είχαν την ανοχή των κρατικών αρχών σε ό,τι αφορούσε τη δυνατότητά τους να οπλοφορούν.

Όπως και των περισσότερων προσφύγων, η ζωή των τουρκόφωνων Ποντίων στην ύπαιθρο υπήρξε εξαιρετικά δύσκολη τα πρώτα χρόνια. Ζούσαν μέσα σε αντίσκηνα ή πολλοί μαζί σε ένα σπίτι, αναγκασμένοι να καλλιεργούν τα άγονα 25-40 περίπου στρέμματα γης ανά τετραμελή οικογένεια που

τους είχε παραχωρήσει το ελληνικό δημόσιο, συχνά χωρίς να είναι εφοδιασμένοι με τα απαραίτητα εργαλεία και ζώα.

Η επαφή των προσφύγων με τους γηγενείς μπορεί να χαρακτηριστεί ως τραυματικό πολιτισμικό σοκ (Mavrogordatos, 1983: 193). Το ευρύτερο περιβάλλον αντιμετώπιζε τους πρόσφυγες επιφυλακτικά έως εχθρικά, σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο, αγγίζοντας τα όρια του ρατσισμού (Mavrogordatos, 1983: 194). Το αίσθημα πως το περιβάλλον ήταν εχθρικό τούς δημιουργούσε φόβο αλλά και αμηχανία μαζί:

> Εδώ στην Ελλάδα και συγκεκριμένα σ' αυτή την τοποθεσία που ήρθαμε τα πράγματα ήταν πιο δύσκολα ακόμα και από την Τουρκία, εδώ μας μισούσαν ακόμη περισσότερο και χωρίς να τους κάνουμε τίποτε, τουλάχιστον οι Τούρκοι μάς μισούσαν και μας πολεμούσαν γιατί και εμείς το ίδιο τους κάναμε.[2]

Παρά τις προσπάθειες αρκετών ανθρώπων και του ίδιου του, βενιζελικού κυρίως, τοπικού Τύπου, που συχνά προσπαθούσε να συγκινήσει τον ντόπιο πληθυσμό όσον αφορά τον πόνο των προσφύγων και να εξαλείψει τα πάθη, το πρόβλημα των σχέσεων μεταξύ γηγενών και προσφύγων παρέμεινε έντονο για αρκετά χρόνια. Καθώς μάλιστα οι αντιθέσεις που προκύπτουν από την εκμετάλλευση των δυσεύρετων πόρων συχνά αναδεικνύουν και οξύνουν τις πολιτισμικές διαφορές, οι έριδες που προέκυψαν για οικονομικά ζητήματα, όπως αυτό της διανομής γαιών, ταλάνισαν για αρκετά χρόνια τον πληθυσμό και έκαναν το ζήτημα της σχέσης γηγενών και προσφύγων ακανθώδες.

Το στοιχείο που δυσχέραινε ακόμη περισσότερο τις σχέσεις μεταξύ των τουρκόφωνων Ποντίων και των υπόλοιπων γηγενών πληθυσμών ήταν ακριβώς η γλώσσα των πρώτων. ΄Εστω κι αν η επίσημη ελληνική κρατική πολιτική δεν ταύτι-

ζε την ελληνικότητα με τη γλώσσα που μιλούσαν οι πληθυσμοί, από τη μάζα των ελληνόφωνων γηγενών πληθυσμών η ομιλία της τουρκικής γλώσσας εκλαμβανόταν ως σημάδι μη εθνικής καθαρότητας. Συχνά μάλιστα ο αντιβενιζελικός Τύπος αντιμετώπιζε όλους τους πρόσφυγες ως τουρκόφωνους με σκοπό να θεωρηθούν μειωμένης εθνικής συνείδησης άτομα. Η πρακτική αυτή έφτασε ακόμη και σε κοινοβουλευτικό επίπεδο και εκφράστηκε από τον ίδιο τον ηγέτη του Λαϊκού Κόμματος, τον Τσαλδάρη, ο οποίος αναφέρθηκε υποτιμητικά στους πρόσφυγες αντιμετωπίζοντάς τους ως αγράμματους και αγνοούντες την ελληνική γλώσσα.

Πάντως, ακόμη και φιλικότερες φωνές απέναντι στους πρόσφυγες, όπως αυτή του Μητροπολίτη Κοζάνης Ιωακείμ, δεν δίσταζαν να αντιμετωπίσουν την αλλογλωσσία ως «την σοβαροτέρα πληγήν της Μακεδονίας και διά τον εκπολιτισμόν αυτής φοβερόν εμπόδιο, επιταθής εσχάτως διά της συροής των ξενοφώνων προσφύγων μας», θεωρώντας πως «το μόνο φάρμακον είναι τα νηπιαγωγεία, τα οικοτροφεία, ο στρατών, η Εκκλησία, η σχολή».[3] Εκτός από τους ντόπιους, εχθρικοί ή καχύποπτοι απέναντι στους τουρκόφωνους Πόντιους έδειχναν συχνά να είναι και οι ελληνόφωνοι ποντιακοί πληθυσμοί. Αυτοί οι τελευταίοι αντιμετώπιζαν περιφρονητικά τους τουρκόφωνους συμπατριώτες τους, αποφεύγοντας μάλιστα κάποιες φορές να τους θεωρούν Πόντιους, ακριβώς επειδή δεν μιλούσαν την ποντιακή γλώσσα. Η έκφραση «Οι Μπαφραλήδες δεν είναι Πόντιοι» είναι κάτι που ακούγεται αρκετά συχνά μέσα στο πλαίσιο της ποντιακής κοινότητας και δημιουργεί αισθήματα αγανάκτησης στους τουρκόφωνους Πόντιους.

Η τουρκική γλώσσα λοιπόν εκτός από το να συνδέει με το παρελθόν, συμβάλλοντας στην ενίσχυση της *νοσταλγίας* ως συλλογικής μνήμης, λειτούργησε και ως *κοινωνικό στίγ-*

μα, καθώς το χαμηλό κύρος της μέσα στην ελληνική επικράτεια αποτελούσε πηγή ντροπής για τους τουρκόφωνους Πόντιους. Η γλώσσα λειτούργησε ταυτόχρονα ως το συμβολικό εκείνο σύνορο που τους προσδιόρισε ως ξεχωριστή ομάδα μέσα στο πλαίσιο του ελληνικού εθνικού κράτους. Έτσι, η γλώσσα και κυρίως τα αρνητικά νοήματα που συνδέθηκαν με τη χρήση της συνέβαλαν στην απομόνωσή τους και ουσιαστικά τους οδήγησαν σε έναν εκτεταμένο βαθμό ενδογαμίας που κράτησε μέχρι και τη δεκαετία του 1950.

Η αυστηρή ενδογαμία ενίσχυσε με τη σειρά της την απομόνωση αυτών των πληθυσμών, συμβάλλοντας κατά συνέπεια στην ενδυνάμωση της διαφορετικής τους ταυτότητας. Χρειάστηκε να φτάσει η δεκαετία του 1950 ώστε να μάθει να μιλάει την ελληνική γλώσσα σημαντικός αριθμός τουρκόφωνων Ποντίων. Αυτοί που έμαθαν αρχικά ήταν οι άνδρες, κυρίως, μέσω της θητείας τους στο στρατό. Επίσης, μέσω του σχολείου ασκήθηκε τεράστια προσπάθεια για την εκμάθηση της γλώσσας. Πολλοί θυμούνται το δάσκαλο να τους δέρνει αλύπητα επειδή τους συνέλαβε να μιλούν τουρκικά εντός ή εκτός σχολείου.

Ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε στον γλωσσικό εξελληνισμό των τουρκόφωνων από διάφορους βενιζελικούς παράγοντες, που με ποικίλες ενέργειες προσπαθούσαν να βρουν πόρους και τρόπο ώστε να ιδρυθούν σχολεία στα χωριά των τουρκόφωνων. Λίγο καιρό αργότερα, στην περίοδο του Μεταξά, φαίνεται πως έγινε προσπάθεια για υποχρεωτική φοίτηση όλων των τουρκόφωνων σε νυχτερινά σχολεία (Λιθοξόου, 1993: 11-12). Επίσης, η διαταγή του καθεστώτος «περί αποκαταστάσεως της ενιαίας γλώσσης», που ουσιαστικά επρόκειτο για την απαγόρευση ομιλίας κάθε άλλης γλώσσας πέραν των ελληνικών, συμπεριλάμβανε, φυσικά, και την απαγόρευση της ομιλίας της τουρκικής. Πάντως, επειδή δεν υπάρ-

χει εκ μέρους των τουρκόφωνων Ποντίων ισχυρή ανάμνηση γλωσσικής καταπίεσης από το καθεστώς Μεταξά, φαίνεται πως αυτή η πολιτική εφαρμόστηκε με διαφορετική ένταση στις διάφορες αλλόγλωσσες εθνοτικές ομάδες, προφανώς ανάλογα με το πόσο επικίνδυνες τις θεωρούσε το κράτος.

Παρ' όλες τις παραπάνω προσπάθειες πάντως πολλά άτομα, γυναίκες κυρίως, που ήρθαν από τον Πόντο σε σχετικά μεγαλύτερη ηλικία (πάνω από 15-20 ετών) δεν έμαθαν ποτέ την ελληνική γλώσσα. Ωστόσο, η γλώσσα δεν σχετίστηκε με κάποιο μύθο διαφορετικής καταγωγής από αυτήν των υπόλοιπων Ελλήνων. Δεν δημιούργησε ποτέ έναν ισχυρό εθνοτικό δεσμό. Αντίθετα, η γλώσσα λειτούργησε περισσότερο ως ψεγάδι που έπρεπε να εξαλείψουν αν ήθελαν να αισθάνονται απόλυτη ικανοποίηση και υπερηφάνεια για την ταυτότητά τους (Tajfel, 1978). Έτσι, το αποτέλεσμα ήταν η τρίτη γενιά τουρκόφωνων Ποντίων σήμερα να αγνοεί παντελώς την τουρκική γλώσσα, και σε μερικές περιπτώσεις να αγνοεί ακόμη και το γεγονός πως οι προηγούμενες γενιές υπήρξαν τουρκόφωνες.

Ωστόσο, αν για τη γλώσσα που μιλούσαν μπορούσαν να αποδεχτούν τις κατηγορίες, για την πίστη τους στην ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία δεν επέτρεπαν αμφισβήτηση. Όπως είπε κάποιος: «Μας λέγανε τουρκόσπορους [...] αλλά ας μην ξεχνάνε πως οι δικοί μας με όλη την ταλαιπωρία, με όλη την καταστροφή φέρανε τη θρησκεία μαζί τους κι αυτό δεν μπορεί να το αμφισβητήσει κανένας» (Μαραντζίδης, 2001: 96). Από τα πρώτα πράγματα που φρόντισαν να κάνουν μόλις απέκτησαν σταθερή βάση ήταν το χτίσιμο εκκλησιών. Σε αρκετές περιπτώσεις μάλιστα οι πρόσφυγες είχαν κατορθώσει να φέρουν μαζί τους την καμπάνα της εκκλησίας του χωριού τους ή κάποιες εικόνες αγίων, σύμβολα όχι μόνο θρησκευτικής πίστης αλλά και κοινοτικής συνέχειας.

Είναι γεγονός, βέβαια, πως τα παραπάνω αφορούν σε γενικές γραμμές τη θρησκευτική συμπεριφορά των προσφύγων και δεν πρέπει να αποδοθούν αποκλειστικά στους τουρκόφωνους Πόντιους πρόσφυγες αλλά γενικά στην τάση όλων των ξεριζωμένων πληθυσμών να αναπαράγουν με πιο έντονο τρόπο σημαντικά στοιχεία της προηγούμενης κουλτούρας τους. Όπως σημειώνει και η Renée Hirshon (1989), οι πρόσφυγες παρατηρούσαν περήφανα ότι αυτοί τηρούσαν καλύτερα τους θρησκευτικούς κανόνες και ήταν πιο αφοσιωμένοι από τους ντόπιους.

Ο υπερτονισμός αυτής της όψης της ταυτότητας των τουρκόφωνων Ποντίων μπορεί να γίνει κατανοητός αν ληφθεί υπόψη η ανάλυση του Tajfel (1978) που αφορά το ζήλο των κατώτερων κοινωνικά ομάδων, με ανασφάλεια για την ταυτότητά τους, να προβάλλουν τα χαρακτηριστικά τους εκείνα που θεωρούν ότι θα ευνοήσουν την προσπάθεια να βελτιώσουν τη θέση τους μέσα στο περιβάλλον όπου ζουν. Η έντονη προβολή της θρησκευτικότητάς τους συγκροτεί μεταξύ άλλων μιαν ορθολογική στρατηγική της ομάδας τόσο σε σχέση με το παρελθόν όσο και σε σχέση με το μέλλον της.

Συνοψίζοντας, η ταυτότητα των τουρκόφωνων Ποντίων διαμορφώθηκε με βάση αφενός την αίσθηση ενός κοινού παρελθόντος και αφετέρου τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ένταξής τους στον ελληνικό εθνικό κορμό. Η άγνοια της ελληνικής γλώσσας και η ομιλία της τουρκικής ήταν ένα από αυτά τα ιδιαίτερα στοιχεία που συνέβαλαν στον ιδιάζοντα τρόπο ένταξης της συγκεκριμένης ομάδας στο εθνικό κράτος.

Στην προσπάθεια προσαρμογής τους στην Ελλάδα ως πρόσφυγες βρήκαν μπροστά τους όλα τα εμπόδια που βρήκαν και οι υπόλοιποι πρόσφυγες: άγνωστο τόπο, τραγικές υγειονομικές συνθήκες, εχθρικό ή αδιάφορο κοινωνικό περιβάλλον. Δίπλα σ' αυτά είχαν να αντιμετωπίσουν την εχθρό-

τητα που πήγαζε απέναντί τους λόγω της γλωσσικής τους «ιδιαιτερότητας». Η ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία συνδέθηκε, όπως και των περισσότερων προσφύγων, με την πολιτική υποστήριξη που έδωσαν στο βενιζελισμό και τις προσδοκίες που είχαν από αυτόν. Μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο η πολιτική τους ταυτότητα δεν διέφερε από την πλειονότητα των προσφύγων της βόρειας Ελλάδας και γενικότερα της χώρας. Ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος, η γερμανική, ιταλική και βουλγαρική κατοχή θα αλλάξουν δραματικά τη μοίρα αυτής της πληθυσμιακής ομάδας. Εδώ όμως αρχίζει μια άλλη ιστορία.

Σημειώσεις

1. Στο βιβλίο παρατίθεται αναλυτική βιβλιογραφία.
2. Π. Χατζηθεοδωρίδης, μαρτυρία στο Μαραντζίδης, 2001: 89.
3. *Ηχώ της Μακεδονίας*, Κοζάνη, 18-3-1928.